

О. О. Петрушенко (Хмельницький)

УДК 811.161.2'42

**МЕТАФОРИЗАЦІЯ ТЕМПОРАЛЬНОЇ НОМІНАЦІЇ *ДЕНЬ*
У МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ
II ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ**

Дослідження метафори перебуває в площині традиційних лінгвостилістичних студій і передбачає поєднання семантичного, граматичного та стилістичного аспектів у вивченні цього явища.

У сучасній мовознавчій літературі метафора кваліфікована як „семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця” [Русанівський 2000: 307]. Отже, метафоричні слововживання ґрунтуються на специфічному характері лінгвістичної природи слова, що уможлиблює експлікацію імпліцитної аналогії, порівняння менш відомого означуваного з відомим, уже актуалізованим у мовному досвіді. Ці чинники визначають динамічний аспект семантики мовних одиниць (семасіологічний аспект) та умотивовують використання метафори як ефективного засобу вторинної оказіональної номінації (ономасіологічний аспект).

Варто зазначити, що засадничі принципи відповідної теорії сформульовані у працях О. Потебні, В. Виноградова, В. Русанівського, О. Тараненка, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, Л. Пустовіт, Л. Ставицької та ін.

Є. Вольф свого часу стверджував, що при аналізі місця денотата у мовній картині світу виявляється оцінність семантики іменника [Вольф 1988: 58]. Отже, з'ясування мовно-естетичної природи темпоральної номінації *день* як репрезентанта категоріального поняття *час* доповнить загальний опис представленої в сучасній українській поезії мовної картини світу.

Метою нашої розвідки є з'ясування механізмів метафоризації темпоральної номінації *день*, реалізованих у словнику української поезії II половини XX ст. Відповідно до мети поставлено такі завдання:

1) простежити механізми метафоризації темпоральної номінації *день* на матеріалі мови української поезії II половини XX ст.;

2) розглянути основні структурні та семантичні типи метафор, які відбивають усталені та індивідуально-авторські вектори освоєння й стилістичної реалізації цієї номінації;

3) з'ясувати асоціативно-образний та експресивно-оцінний потенціал темпоральної номінації *день* у словнику української поезії II половини XX ст.;

У мові української поезії другої половини XX ст. назва частини доби *день* функціонує як семантично й експресивно навантажена поетична номінація. Її лексико-семантичне розгортання та емоційно-

експресивний розвиток відбуваються з опертям на пряме лексичне значення „частина доби від сходу до заходу сонця, від ранку до вечора” [СУМ II: 243].

Варто зазначити, що на понятійній ознаці *швидкість перебігу часу* оформлені індивідуально-авторські образи *чвалали дні* – „час іде повільно”: *Чвалали дні повільно, як віки* (Б. Олійник) та *дні мчать, дні мигтіли* – “час минає швидко”: *Дні мчать у непам’ять* (І. Драч); *Мигтіли дні, як п’яти марафонця* (Л. Костенко).

І традиційні, і нові засоби лексико-семантичного вираження значення „час минає” демонструє дієслівна сполучуваність іменника *день*. Так, окрім звичних висловлень *день минає, дні ідуть, спливають: Йдуть зимові дні* (Д. Павличко), поети 60-х рр. активно розвивають нові напрямки дієслівної сполучуваності та стимульовані ними нові семантичні зв’язки: *Розплелись, розсипались, розпались, наче коси, вересневі дні* (Д. Павличко).

Метафоризувальну функцію щодо номінації *день* виконує також дієслово *народжуватися*. Пор.: *Народиться день із новим неспокоєм* (М. Руденко); *...соняшники гукають:/ приготували купіль/ прагнуть шорткими устами/ щоб день народився* (В. Вовк). Предикативна метафора *день народився* в цьому разі актуалізує значення „день починається”.

Виконане дослідження дає підстави стверджувати, що темпоральна ознака *кінець дня* у мові аналізованої поезії має і динамічно-дієслівний, і статично-означальний типи текстового вияву. До першого зараховуємо сполуки іменника *день* з дієсловами *гаснути, згасати, чахнути, хилитися, облітати, линяти, в’янути, посіріти*. Вони демонструють видобування з лексичної семантики іменника *день* нових значеннєвих нюансів, відтінків, конкретизованих в оказіональній сполучуваності: *Гасне день і видно руку сонця* (Д. Павличко); *А день згасав* (Б. Олійник); *Але даремно, мабуть, я чекаю/ Згорає день. Відчинене вікно* (В. Голобородько); *Люди гупали кайлом в оранжеві брили,/ Люди шквально горіли, щоб день не зачах* (І. Драч); *Хилився день* (Б. Олійник); *А дні облітають* (Б. Олійник); *Линяють дні* (Б. Олійник); *День зів’яв і посірів* (І. Світличний).

Акцентуємо увагу на тому, що з опорою на семантику дієслова оформлюються також змістово ускладнені асоціативні комплекси з іменником *день* (*днина*), які увиразнюють динаміку ліричної ситуації: *Осілля днина опуска чоло* (Б. Олійник); *...день до берега припав* (В. Стус); *Кожний день зачинається тяжкою рипучою лядою* (І. Драч); *Зігнувся день, мов золота підкова* (В. Стус). Подані слововживання повному розкривають внутрішню форму номінації *день*, розвивають і поглиблюють її.

Варто вказати, що у деяких індивідуально-авторських контекстах темпоральна ознака *кінець дня* оригінально актуалізується при взаємонакладанні, перетині семантики іменника *день* та значеннєво

неконтактних із ним в узусі прикметників *обмолочений, скошений, осклілий*. Пор.: *Обмолочений день спочива* (І. Драч); *У присмеркові доброї дібровості пшеничний присмак скошеного дня* (Л. Костенко); *Останнє спинання осклілої днини* (В. Стус). Цілком очевидно, що в цьому разі семантичний центр образотворення зміщений на епітетну ознаку.

Установлено, що виразнішу конотацію мають художні означення, які відбивають особливості психологічного сприймання часового проміжку *день*: *Тоскний день зими* (Б. Олійник); *Бігла стежка в далеч і губилась./ А мені у безтурботні дні/ Назавжди, навіки полюбились/ Ніжні і замріяні пісні* (В. Симоненко); *Та ж перейду, як пережду./ холодну мжичку днів оскомних* (І. Калинець); *День був якийсь непевний./ Щось на колах округ бродило/ Незримо, хижє й обережне* (Б. Олійник); *Дивний той день. Безликий./ Ні праведний, ані грішний* (Б. Олійник).

Виконане дослідження дає підстави стверджувати, що традиційно продуктивний напрямок метафоризації темпоральних понять – це репрезентація номінованих ними часових відрізків через запахові та звукові образи. Група одоративних мовно-естетичних трансформацій номінації *день* кількісно нечисельна: *І днина гріється благоухання/ над ватрами софійських злотних бань* (Д. Павличко); *День ледь фіалками запах* (І. Драч). Натомість образи звукового наповнення мають різні типи семантико-граматичного оформлення. Так, формування розгорнутих, багаточленних асоціативно-образних рядів, що виникли на ґрунті асоціативності понять *час – звук*, засвідчують контексти, у яких часономен *день* утворює:

- генітивну метафору з іменником *грім*: *У громі дня* (Л. Костенко);
- предикативні метафори з дієсловами *ляцати, дзвеніти, трубіти*: ... *ляцали дні пташиною в верховітті* (В. Вовк); *день дзвенить, мов арфа* (І. Світличний); *Коли затрубить день* (Д. Павличко); *День озветься грізною трубою* (Д. Павличко).

Установлено, що опредметнення абстрактної часової семантики зазвичай відбувається в структурах генітивної метафори через контекстне поєднання іменника *день* із компонентами лексико-тематичних груп:

- „побутовизми”: *В кишенях дня, залатаних терпінням./ я кулаки до смерті донесу* (Л. Костенко); ... *перебираю в пальцях/ фальшиві монети днів* (Ю. Тарнавський); *В дубову скриню споминів складала/ на кладці випрану білизну днів* (Б. Бойчук); *Чи жалко вам за мокрою білизною днів* (Ю. Тарнавський);

- „соматизми”: *І миготить./ як ошелешене, більмисте око дня* (В. Стус); *Вростати цупко в сухожилля днів* (І. Світличний).

- „назви одягу”: *Під матовим шалем дня/ розчесані хмари ... повисли* (Ю. Коломієць).

Асоціативність часового проміжку *день* із рослиною чи частиною рослини виражається через їх ситуативне ототожнення:

– у предикативних метафорах: ... *дні ростуть між тобою і мною* (Ю. Тарнавський);

– у структурах порівняння: *Синіє день, як пізні капуста* (Л. Костенко); *Та щоб росли дубами дні, / Не рюмсали, мов верби* (М. Осадчий); ... *божий день хилить голову / соняшником до заходу* (В. Вовк); *Із dna на дзитах світла – стовбур / дня іде* (Е. Андрієвська).

Виразну національну маркованість відзначаємо в зафіксованих у мовистиках В. Вовк та Б. Бойчука порівняннях, що розгортають лексико-асоціативні ряди *день – соняшник, день – коноплі*: *Схилився день до заходу, як соняшник* (В. Вовк); *Дні для мене довгі, мов коноплі* (Б. Бойчук).

Мовно-естетичний розвиток часономена *день* у поетичних текстах другої половини ХХ ст. продуктивно забезпечує семантична модель персоніфікації, що передбачає „перенесення ознак і властивостей людини, істоти на неживі предмети, явища та абстрактні поняття”. Залежно від типу метафоризації ознаки, розмежовуємо перенесення зооморфного та антропоморфного характеру.

Варто зазначити, що зооморфна метафоризація частини доби *день* реалізується в структурах:

– епітетних: *День золоторогий / по надрах сколовся* (В. Стус); *Чотирикрилий день відмайоріє* (В. Стус);

– метафоричних: ... *розправив крила, розігрівся день* (І. Драч); ... *дні волочать тіло, прив'язане хвостами, поволі по дорогах* (Ю. Тарнавський); *Вмостився день на сідалі* (Б. Олійник);

– порівняльних: *Зимовий день стоїть, як білий віл, і лоскотно мені обличчя лиже* (Д. Павличко); *Мої дні / Розбігаються, / як вівці без пастиря* (В. Вовк); *День вийшов білою чайкою* (В. Вовк); *О дні мої – роями бджіл / гуділи смертно і медяно* (В. Стус).

Антропоморфізація частини доби *день* здійснюється за рахунок текстової репрезентації абстрактної часової семантики через притаманні людині ознаки:

– зовнішності: *Син білявого дня і чорнявої ночі* (Л. Костенко); *Кульгавий день / увійде в темінь* (В. Стус); *Холодні кульбаби кинутих осель / Туляться до щік напівчорного – напівбілого дня* (В. Голобородько); ... *серед гладких днів / із синіми щоками* (Ю. Тарнавський);

– фізичного стану: *Вже день закрив утомлені повіки* (Б. Бойчук);

– рис характеру або емоційно-психологічного стану: *Дні похливі і невтішні, і лаконічні, точні дні, / І дні, мов глечики з Опішні...* (І. Драч); *Дню мій неситий! / Як мені в раю пекла твої болять* (І. Драч); ... *раптом у гаморі магазиннім / все спалахнуло, аж день злякався* (І. Драч);

– інтелектуальні, фізіологічні властивості та фізичні дії людини: *День ...гляне по кривках/ і заважається* (В. Стус); *День жорстоко сміється* (Б. Олійник); *...дні ідуть довгими рядами,/ положивши один одному руки на плече* (Ю. Тарнавський).

Лінгвопоетична практика другої половини ХХ ст. свідчить про істотне мовно-естетичне оновлення темпоральної номінації *день*. Відповідний образ, фіксований у всіх авторських мовостіях, належить до пласту найуживаніших у мові поезії зазначеного періоду й демонструє систему стійких асоціативних зв'язків та широку палітру виражальних функцій. Потрапляючи у річище функціонально-естетичних трансформацій, аналізована темпоральна номінація зазнає суттєвої модифікації традиційної семантики й актуалізує нові напрямки метафоричних переосмислень. Входячи до складу метафоричних конструкцій різного типу, номінація *день* виявляє ознаки концептуального поетоніма, розширює межі традиційної лексичної сполучуваності, відбиває особливості авторського світосприйняття та формує один з найобширніших фрагментів національної мовно-часової картини світу.

Здійснене дослідження дає підстави стверджувати, що визначальними характеристиками виявлених метафоричних структур, які відтворюють поетичну продуктивність та функціональність темпоральної номінації *день* у мові сучасної української поезії, є оказіональна образність, високий ступінь експресивної оцінності та конотованості. Найбільш активне розширення її традиційного семантичного обсягу відбувається у межах епітетних, генітивних і предикативних метафоричних структур. Найвиразнішим вектором мовно-естетичної трансформації потрібно визнати антропоморфізацію.

Література

- Вольф 1988** – Вольф Е. М. Метафора и оценка / Е. М. Вольф // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 52 – 65; **Єрмоленко 1999** – Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко – К. : Довіра, 1999. – 431 с.; **Кравченко 1996** – Кравченко А. В. Когнитивные структуры пространства и времени в естественном языке / А. В. Кравченко // Известия РАН. – 1996. – Т. 55. – С. 38 – 47. – (Сер. літератури і мови); **Пустовіт 2009** – Пустовіт Л. О. Словник української поезії другої половини ХХ ст. : монографія / Л. О. Пустовіт. – К. : Рідна мова, 2009. – 243 с.; **СУМ 1970** – Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1 – 11; **Толстая 1987** – Толстая С. М. К соотношению христианского и народного календаря у славян : счет и оценка дней недели / С. М. Толстая // Языки культуры и проблемы переводимости. – М. : Наука, 1987. – С. 154 – 168; **Русанівський 2000** – Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

Петрушенко О. О. Метафоризація темпоральної номінації *день* у мові української поезії II половини XX століття

У статті простежено механізми метафоризації темпоральної номінації *день* на матеріалі мови української поезії II половини XX ст. Розглянуто основні структурні та семантичні типи метафор, які відбивають усталені та індивідуально-авторські вектори освоєння й стилістичної реалізації цієї номінації. Окреслено асоціативно-образний та експресивно-оцінний потенціал темпоральної лексеми *день* у словнику української поезії II половини XX ст. Доведено, що визначальними характеристиками виявлених метафоричних структур, які відтворюють поетичну продуктивність темпоральної номінації *день* у мові сучасної української поезії, є оказіональна образність, високий ступінь експресивної оцінності та конотованості. Найбільш активне розширення її традиційного семантичного обсягу відбувається у межах епітетних, генитивних і предикативних метафоричних структур.

Ключові слова: темпоральна номінація, метафоризація, структурно-семантичні типи метафор, мовно-часова картина світу, семантична модель персоніфікації, антропоморфізація.

Петрушенко О. А. Метафоризация темпоральной номинации *день* в языке украинской поэзии второй половины XX века

В статье представлены механизмы метафоризации темпоральной номинации *день* на материале языка украинской поэзии второй половины XX века. Рассмотрены основные структурные и семантические типы метафор, отражающих общепринятые и индивидуально-авторские векторы освоения и стилистической реализации этой номинации. Определены ассоциативно-образный и экспрессивно-оценочный потенциал темпоральной лексемы *день* в словаре украинской поэзии второй половины XX века. Доказано, что определяющими характеристиками выявленных метафорических структур, которые воспроизводят поэтическую продуктивность темпоральной номинации *день* в языке современной украинской поэзии, является окказиональная образность, высокая степень экспрессивной оценки и конотативности. Наиболее активное расширение ее традиционного семантического объема происходит в пределах эпитетных, генитивных и предикативных метафорических структур.

Ключевые слова: темпоральная номинация, метафоризация, структурно-семантические типы метафор, культурно-временная картина мира, семантическая модель персонификации, антропоморфизация.

Petrushenko O. O. Metaphorization of temporal nomination *day* in the language of Ukrainian poetry of the second half of the twentieth century

The mechanisms of methaphorization of temporal nomination *day* on the basis of Ukrainian poetry of the second half of the twentieth century is traced in this article. The basic structural and semantic types of metaphors that reflect the established and individual and authors vectors and stylistic realization of this nomination are considered. The associative and imaginative and expressive-evaluative potential of temporal nomination *day* in the dictionary of Ukrainian poetry of the second half of the XX century is outlined. It has been proved that the defining characteristics of detected metaphorical structures that reflect the poetic performance of temporal nomination *day* in the modern Ukrainian poetry are occasional imagery, a high degree of expressive value and connotation. The most active expansion of its traditional semantic volume takes place within epithet, genitive and predicate metaphorical structures. It has been determined motivational bases and textual functions of the metaphorical structures which reflect the textual topicality and functionality of temporal nominations in Ukrainian poetry of the second half of the XX century and illustrate particularity of the national type national type of image. Also, it has been found that the processes of epithetyrization and metaphorization provide the most productive development of appropriate lexico-semantic microfield (including the structure of predicative and genitive metaphor) and stylistic comparison mechanisms. The most expressive vector of language and aesthetic transformations is antropomorphization. In general, it has been proved that scrutinized linguistic creation of Ukrainian poets of the second half of the XX century is described as associative-shaped creative system, orientated towards the semantic compression of temporal nominations as core components of poetic phrases.

Key words: temporal nomination, metaphorization, structural and semantic types of metaphors, linguistic and temporal picture of the world, semantic model of personification, antropomorphization.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2013 р.

Прийнято до друку 26.04.2013 р.

Рецензент – к. ф. н., доц. Лєснова В. В.